

A 175 éves Akadémia megidézése lapelődünk,
az Akadémiai Értesítő egykori közleményeiből.

Bálint Gábor keleti utazó tudósításai*

Szentkatolnai Bálint Gábor (1844. Kézdivásárhely — 1913. Temesvár) egészen kivételes nyelvtelenség volt, aki azért, hogy a keleti nyelveknek és kultúráknak szentelhesse egész életét, félbehagyta a Bécsben és Budapesten végzett jogi tanulmányait. A kor nagyhirű tudósaitól (Budenz József és Vámbéri Ármin) tanult, s ekkor kezdett el foglalkozni a mongol nyelvvel is.

Életútja szempontjából meghatározó az 1869—1873 közötti kutatóútja. Útjának első állomása Szentpétervár, ahol mongolisztikai tanulmányokat folytat és foglalkozik a mandzsutunguz, valamint a finn-ugor nyelvekkel is. 1871-től végez terepmunkát, hogy csak a nagyobb szabású gyűjtéseit említsük, a kazáni tatárok, az astrakáni kalmükök, a mongóliai halhák között. 1877-ben csatlakozik az Ázsia-kutató Széchenyi-expedícióhoz, de betegsége miatt haza kell térnie. 1879-ben munkát keresve, szinte kalandorként bejárja Dél-Európát és a Közel-Keletet, ahol a nyelvtanítástól az adószedésig különböző munkákat vállal. 1891-ben tér haza Magyarországra, és 1897-ben kinevezik a kolozsvári egyetem professzorává, ahol haláláig működik.

Az ellentmondásos pályafutású, kiváló képességű kutató, akinek tudósi megítélése, szélsőséges nyelvhasonlítási elméletei miatt időnként vitákat kavart, mongol és török nyelvi gyűjtéseivel és feldolgozásaival (nyelvtanok, szótárak) nemzetközileg is egyedülálló adatbázist hozott létre, melynek tetemes része még kiadatlan.

Birtalan Ágnes

Fogarasi János r. tag fölolvassa Bálinth Gábor keleti utazó tudósításait, s köztök egy nyelvészeti értekezését, mely a következő két kérdést fejtegeti: Mi a magyar birtokos eseti é s vele összefüggőleg az *enyém, tiéd, övé*, stb? Mi okozza a hangzóval hosszabbodást a jelentő mód félmúlt idejében, vagyis a magyar félmúlt idő.

A tudósítások itt következnek: az elsőt Fogarasi János r. taghoz intézte, a másodikat az Akadémiához.

Méltóságos Úr!

A postabélyegről itélve aug. 21. kelt igen becses levelet Kazánba érkezése után csak harmadnapra azaz sept. 1. vettem kezemhez azon körülménynél fogva, hogy én hetenként

*Jubileumi rovatunkban az írásokat az eredeti írásmóddal közöljük.

kétszer szoktam városon kívüli lakásomról a városba rándulni, megnézendő, ha nincs e nekem szóló levél a postán. Becses sorait kétszer is átolvastam s észrevételeit és figyelemzetéseit igen helyeseknek találtam, s ezért sietek is válaszolni és kiegészíteni első levelem hiányos pontjait.

Nekem elhatározott szándékom itt létem alatt semmit sem írni a lapok számára az itteni népek élete s viszonyairól; hogy miért? nekem arra elég okom van. Ha valamit írok, amit nyilvánosságra akarok hozni, azt a nyelvészeti osztály számára írom, s mindig Méltóságodhoz fogom küldeni megbirálás végett, ha érdemes-e vagy sem az Akadémiával közölni? Jelenleg is ezt teszem, válaszom mellé csatolván egy rövid nyelvészeti értekezést és az eddigi működésemről szóló jelentést.

Hogy a kholera itten dühöng, én azon egy cseppet sem csodálkozom, sőt azon kellene csodálkoznom, ha nem dühöngne ilyen életmód mellett, a milyent itt tapasztalhatni. Én a lehetőleg visszavonulva s az otthonihoz képest igen szűken élek, de azért nem cserélnék igen sok gazdag ebédjével. Napjában egyszer eszem s akkor is csak levest és sült húst. Ez a kétféle többé kerül itt, mint Pesten talán négyféle. De mit csináljak, teljesen ehetetlen rám nézve a közönséges étel.

Én egy gazdag orosz kereskedőnének kerti házában lakom s fogok lakni míg itt leszek. A városban nem találtam lakást szerencsémre s így a városon kívül a votják mezőre szorultam, a hol csupán egy sor ház van kertekkel együtt; a keresztyén tatárok központi iskolája tölem harmadik épület. A házi asszony udvarnokja is tatár lévén, két hónap alatt jobban megtanultam tatárul, mint oroszul.

Az egész Kazánban ismeretségem terjed Ilminski tatár iskola felügyelő, Zolotinski csuvas iskola felügyelő, Gottwald egyetemi könyvtárnok, Mirovtvorczof mongol kalmik nyelvtanár és Timotheef Bäske (Vaszil) tatár pap családjával, ezenkívül egy cseremis és egy csuvas falusi tanítóval. A tatár iskolában minden nap megfordulok beszélgetendő a tatár fiúk és lánykakkal, azon kívül az oda szálló falusi tatárokkal. Minden lépten nyomon buzdítom őket, hogy tanuljanak és iparkodjanak; ha szegények is, mégis valamennyire haladhatnak a műveltségben. Több tatárral beszéltem, a kik voltak 49-ben nálunk, ismerik Miskolcz, Debreczen, Pest, szóval a legmagyarabb városokat.

Két ízben volt itt létem alatt égés s mindig a tatár városrészben. És most áttérek az első levelemben csak röviden érintett és Méltóságod által igen jól jelzett pontok bővebb kiegészítésére.

A társalgási nyelv rám nézve kezdetben az orosz volt, tatár és orosz irányában egyaránt; az oroszoknál az a jó szokás van, hogy mindenki oroszul beszél s minden orosz, legalább orosz bélyeg van rajta. Azon állítás, hogy itt angol, francia és német nyelv egyaránt otthonos volna, teljesen nem igaz, orosz itt minden. Jelenleg az oroszszal oroszul társalgok, habár még most is csak hibásan, a tatárral és kérésénnel tatárul. Hogy miért mondtam tatár és kérésén-nel, röviden okadatolom.

Tatár, itteni néven *bolgár*, minden tatárul beszélő muszulmán, *kérésén* a megkeresztelt *bolgár*. A muszulmán tatár úgy látszik előttem, hogy az egykori *Bolgárország* emlékét őrizte meg, azonban ezt csak az előbbkelőről mondhatni, a bolgár nyelvet pedig a kérésének tartották meg tisztábban, habár ez utóbbiak 1552. óta 1866-ig semmiféle könyvvel sem rendelkeztek saját nyelvükön. 1552-ben foglalta el Vaszilyevics János czár Kazánt s ugyanazon időtájt küldetett Kazánba s vidékére három férfiú névszerint sz. Gurij, sz. Varszonofij és sz. Herman az igaz szláv vallást hirdető az ottani különféle népek- s különösen a tatároknak. Működésöknek az az eredménye lett, hogy a tatárok közül többen megkeresztelkedtek s ezek oroszul krescsonij tatarin nevet nyertek, miből maguk ezen keresztyén tatárok nemzetiségét nevet csináltak, hogy megkülönböztessék magukat név szerént is a muszulmán tatároktól. Azért a keresztyén tatár csak magát nevezi *kérésén*-nek, a többi népeket *csukingan kalik*, keresztelt nép, vagy *csukinmagan kalik* kereszteltelen nép: p. o. önmagukról így szólnak: *béz kérésénnär*, a keresztyén csuvasról pedig így: *csukingan-csuvas* stb. Ezen kérésének száma a kazáni és szomszédos egyházmegyében statisztikai kimutatás szerént 60 ezer körül van. Mint mondtam, ezen nép 300 évig minden

könyv és iskola nélkül élt, templomában egy tatár szót sem hallott s mégis jobban tudja nyelvét, mint a muszalmán. 1866. körül jött Ilminski s Timotheef lelkész azon gondolatra, jó volna valami módon valamit írni a kérésének számára. De hol a betű? az arab betűvel a tatár nyelvet nem írhatni tisztán és könnyen. Timotheef mint tatár oda nyilatkozott, hogy ő orosz betűvel már tett kísérletet a tatár vagy kérésén nyelv átírására. Ennek következtében csakugyan nyomtattak orosz betűvel egy két, egészen népnyelven irt, könyvecskét. Kezdetben az írás nagyon ingadozó és bizonytalan volt, de a harmadik nyomtatásnál már határozottabb alakot nyert s jelenleg már eléggé tiszta és határozott az írás. A kazáni egyházmegyében van eddigelé összesen 40 falusi iskola s évenként szaporodik, mert a kazáni tanító képezdeből minden évben kerül ki egynehány fiatal néptanító, kinek tudománya abból áll, hogy tud tatárul és oroszul írni, olvasni és egy keveset számol, valamint a földrajzból, aztán számhangjegy szerint énekelni. Számhangjegy annyit jelent, mint a közönséges kóta vagy hangjegy helyett arab számjegyeket írnak az ének egyes szótagjai fölé, mely számok teljesen a hangjegyeket pótolják, s amint láttam, ezek a kis tatár fiuk is oly könnyen fölrajkják az ének fölé, melyet már tudnak, a számhangjegyeket, mintha zeneszerzők volnának.

A tatár pappal tartott nyelvészeti értekezés mindjárt kezdetben, a magyar és tatár szórend körül forgott; az eredmény az, ami nálunk, hogy az ige előtt áll a tatárban is a hangsúlyos szó, a mit majd lesz alkalom meglátni az általam gyűjtött népirodalmi termékekben.

Egynehány tatár faluban voltam már megnézni a tatár életnódot, nagyon szegényes biz a; no de erről majd.

Bolgáriban a hajdani Bolgárország fővárosának romjait megnézni még eddig nem voltam pénzkimélés tekintetéből; különben van itt egy németszületésű orosz ezredes, (név szerint Rittig) által orosz nyelven irt, sok fáradtság és költségbe került mű, mely csak a mult évben jelent meg, s mely a kazáni kormányzóság különféle népeivel foglalkozik; ezen műben a többi közt a mondott város romjai is lefényképezvék. Ha később érkezésem leend, ezen egész művet fordításban szándékom megismertetni hazánkkal. A miveltebb tatár, ki a bolgár névre büszke, e romoknál, mint hajdani országuk egyik maradványánál, rendesen námáz-imát szokott elvégezni.

Végre egyet szeretnék a magyar nemzettel tudatni, azt t. i. hogy sokkal kívánatosabb volna ránk nézve minden tekintetben, a stipendiumokat nem az arab, perzsa s görög nyelvet tanuló ifjaknak, hanem annak adni, a ki a minket sokkal inkább érdeklő sinai nyelv megtanulására s eshetőleg egy sinai utra elhatározná magát, mert nagyon valószínű, hogy a roppant nagy birodalomban igen sokféle nép írja saját nyelvét sinai jegyekkel s így sinainak tartják őket, holott más fajuk. Én ki annyi időt töltöttem el jogi tárgyak s mindenféle nyelvek tanulásában, nem tehetem, hogy a legkevesebb négy évet igénylő sinai nyelv tanulásához fogjak: a nyelveket, miket tudok, szép csendesen elfeledném akkorra, amidőn a sinaival készen lennék.

Ha valamit ezen igénytelen soraimból az Akadémiával közölni méltóztatik, én nem bánom, egészen rendelkezésére állok.

Kazán, 1871. szeptember 2-án.

hálaköteles kész szolgálja.
Bálinth Gábor.

Jelentés az Akadémiához.

Alulirt 1871. június 17-én érkeztem Kazán városába, s csakhamar tudtomra esett, hogy a mongol kalmik s a többi keleti nyelvek tanszéke az itteni egyetemről a keleti könyvtárral együtt Sz. Pétervárra tétetett át s hogy jelenleg említett városban csak árnya maradt az előbbi hires keleti nyelvészetnek. Ezen szomorú tudomáshoz járult egy második, az t. i. hogy a magába Mongoliába való menetel jelen viszonyok közt veszélylyel van

összekötve az ottani nyugtalanságok miatt, mely akadályon kívül ott van a pénzkérdés is, mert az itteni tanárok mondása szerint, az ezen utra szánt összeg igen édes kevés, mint mondja a székely. Ehhez járult továbbá annak hallata, minő eszközök állottak Schmidt, Kovalevsky stb. mongolistának rendelkezésére, hogyan voltak képesek annyit tenni a mongol nyelv terén, mennyit mi soha nem tehetünk. Ily hallomásokra én megérkeztem után csakhamar tervet készítettem magamnak amint következik:

Kazánban maradni addig, míg a tatár-bolgár népnyelvet megtanulom s annyi anyagot gyűjthetek, amennyi ezen nyelv grammatikájának kidolgozására szükséges;

ezt végezve Astrachan vidékére menni az ottani mongolok s kalmikok nyelvét megtanulandó s nyelvanyagot gyűjtendő, annival is inkább, mert a lelkész akadémiai mongolkalmik nyelv tanára Mirotvorczof úr állítása s Bobrownikof nyelvtana szerint is a mongol és kalmik beszélgetési nyelv egy és ugyanaz; a kalmik úgy ír amint beszél a mongol, ez pedig úgy ír, mint századokkal ezelőtt;

Astrachanból a népirodalmi termékek összegyűjtése után Sz.-Pétervárra menni, ott a mongol irodalom termékeit tanulmányozandó s egyszersmind bevárando, ha lehet, a mongoliai út előtt álló akadályok megszüntét. Én kockáztatni semmit sem akarok. Ezen terv szerint járva 1 harmadfél hónapi Kazánba lételem alatt magamévá tettem a kalmik népnyelvet annyira, hogy rajta beszélek és irok; gyűjtöttem egy kis Chrestomathiára való anyagot, mely áll tulajdon hallomásom után följegyzett szók, népmesék, népdalok és talányokból, a lehető tiszta népnyelven.

A Budenz ur által kidolgozott čuvaš és čeremiš nyelvtanokat született čuvaš és čeremišsel keresztül néztem, az első elég jó; a másodikban az a hiba, hogy a két nyelvjárás össze van vegyítve. A čuvaš és čeremiš nyelven létező orosz fordításokat megszereztem. A čuvaš, čeremiš és kérésén (orosz-keresztvény) vallásu tatárokkal megismerttettem, mit tesz ősei nyelvét elfeledni s az észet nem művelni. Buzdítottam s buzditom folyvást a népmesék és dalok összegyűjtésére. Fájdalom, kevés az iskola, a čeremišeknél plane teljesen hiányzik, de ha van is, mit ér ha a pópa ott van? Most jelenleg az urtmort (ar tatáru, votják oroszul) nyelvével foglalkozom; hisz amint gyanitom, ezen nyelvet csak az orosz evangélium fordítás után ismerik; ezek pedig irgalmatlanul roszak. Ha a keresztvényiség fölvetésekor a mi nyelvünkkel is így bántak, akkor csodálkoznunk kell, hogy nyelvünkben a turánságból megmaradt valami. Kazánból, minthogy ezen város az én erszényemhez képest igen drága lenne télre, september hó végével indulok Astrachanba, föltéve, hogy az évi összeg második felét az ígélet szerint megkapom.

Kazán, 1871. september 2-án.

Bálinth Gábor.